

Joulukuu 2006

Japani

Supistuvan väestökehityksen talous ja vuoden 2007 ongelma

KAN SEI CONSULTING LTD

Teppo Turkki

+358 500 506 810
teppo.turkki@iade.fi

SITRA

Sisältö

Japanin ikääntyvä yhteiskunta	3
Raportin sisältö	4
Suuret ikäluokat	7
Vaikea siirtolaiskysymys	9
Supistuvan väestön haasteita taloudella	10

RAPORTIN TIEDOT: JETRO Japan Economic Monthly, December 2005, OECD Economic Survey of Japan 2006, The Bureau and the Director-General for Policy Planning: Ministry of Internal Affairs and Communications (MIC) 2006, Deutsche Bank Research 9/2006, Matsutani Akihiko: National Graduate Institute for Policy Studies, Professori Atsushi Seike Keio University, IMF Finance & Development 2006, AsiaTimes, The Washington Post, McKinsey Global Institute

Japanin nykysäädösten mukaan 90 prosentilla säännöllisessä palkkatyössä olevilla on 60 vuotta pakollinen eläkkeellesiirtymisikä.

Japanin ikääntyvä yhteiskunta

Japanin suuret ikäluokat syntyivät vuosina 1947–1949.

Näinä kolmena vuotena syntyi joka vuosi 2.7 miljoonaa lasta. Suuret ikäluokat muodostavat viisi prosenttia Japanin koko väestöstä ja ovat merkittävä 6.7 miljoonan ihmisen ikäkohortti. Ikäluokasta 70 % työskentelee yhä aktiivisesti työelämässä.

Suuria ikäpolvia kutsutaan nimellä *Dankai no Sedai* eli solmusukupolvi. Ollessaan koko Japanin väestön solmukohta, kaikki mitä *Dankai no Sedai* tekee, vaikuttaa myös japanilaiseen yhteiskuntaan laajasti.

Vuosina 2007–2009 4 miljoonaa japanilaista eli 8.4 % työvoimasta jää eläkkeelle.

90 prosentilla vakituksessa palkkatyössä olevan japanilaisen nykyinen pakollinen eläkeikä on 60 vuotta. Vuoden 2007 alussa alkaa massaeläköityminen. Ilmiötä kutsutaan Japanissa **vuoden 2007 ongelmaksi**.

Japanilaisten yritysten ja työnantajien keskeisiä kysymyksiä on miten pitää *human capital* ja osaaminen yhtiöissä tulevaisuudessa.

Japanin talous tulee seuraavan vuosikymmenen aikana kääntymään laskuun.

Japanin väestökehitys kääntyi vuonna 2005 negatiiviseksi. Japanissa elinikäodote on tänään maailman korkein. Syntyvyys on pudonnut alimmalle historialliselle tasolle. Japanilla on edessä raju työvoimapula ja ikääntymisestä aiheutuva tuottavuuden lasku.

Eläköitymisen myötä verokertymä pienee. Sosiaali- ja terveyskulut kasvavat. Keskeiseksi strategiseksi kysymyksi nousee miten rakentaa ikääntyvän yhteiskunnan ja negatiivisen väestökasvun luomassa uudessa tilanteessa "supistuvan yhteiskunnan onnistunut talouspolitiikka".

Raportin sisältö

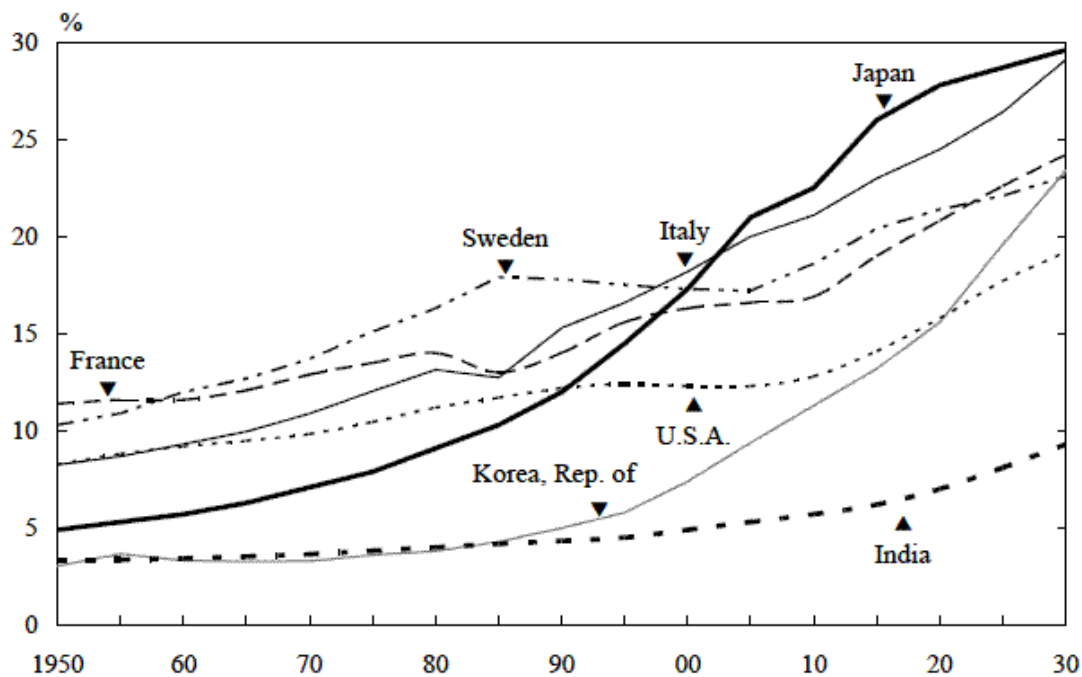
1. Tilastot: Japanin ikääntyvä yhteiskunta
2. Japanin suuret ikäluokat
3. Japanin vaikea siirtolaiskysymys
4. Supistuvan väestökehityksen haasteet

Vuonna 2005 yli 65 vuotiaiden osuus Japanin väestöstä oli 20 prosenttia eli viidennes. Tilastollisesti arvioidaan, että vuonna 2015 yli 65-vuotiaiden osuus väestöstä nousee jo 25 prosenttiin.

Nuorten osuus väestöstä laskee samalla nopeasti. Kun vuonna 2005 20–29-vuotiaita oli 16.1 miljoonaa niin vuonna 2015 heitä tulee olemaan kolme miljoonaa vähemmän eli 12.9 miljoonaa.

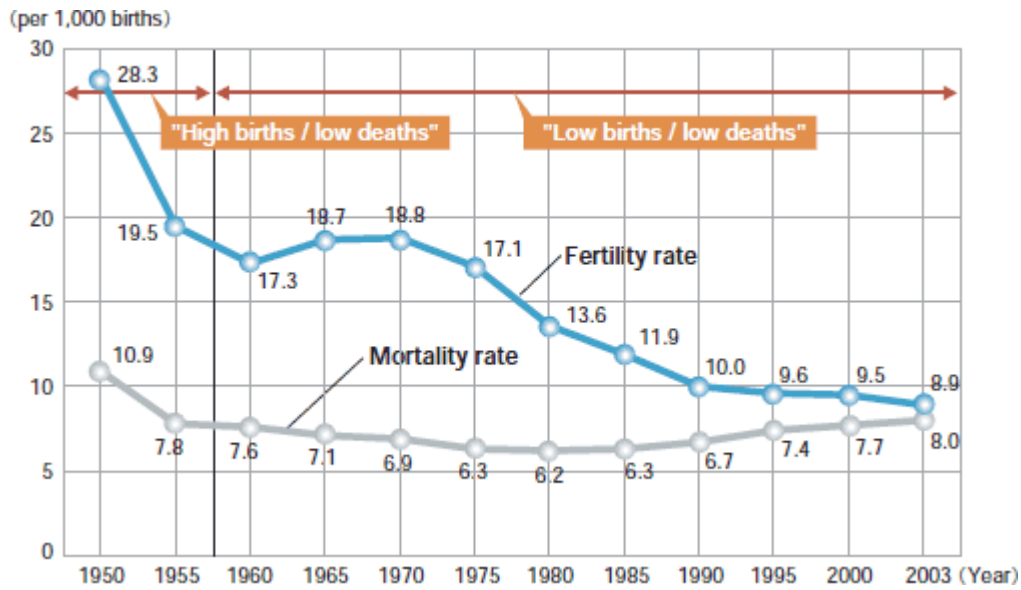
Figure 2.4

Proportion of Elderly Population by Country (Aged 65 years and over)

Source: Statistics Bureau, MIC; United Nations; Ministry of Health, Labour and Welfare.

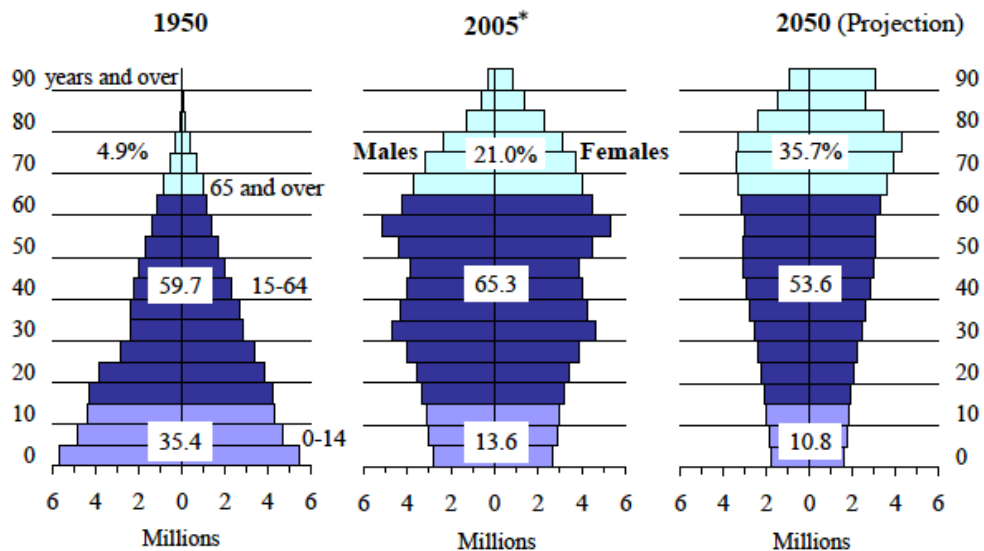
Japanin syntyvyys on tänään 1.25 ja jokaisen tulevan vuoden syntyvä sukupolvi pienenee koko ajan. Vuonna 2005 alkanut väestön väheneminen etenee nyt noin puolen prosentin vauhdilla vuosittain. Kun vuosina 1947–1949 japanilaisia syntyi 2.7 miljoonaa vuosittain niin suurten ikäluokkien lapsia syntyi 1970-luvun taitteessa kaksi miljoonaa/v. Nyt heidän lapsia ja suurten ikäluokkien lapsenlapsia syntyy vuosittain enää vain miljoona.

Source: Statistic Bureau, MIC

Vuodesta 1998 Japani on ollut maailman ikääntynein yhteiskunta, jonka väestörakenteen oletetaan vanhenevan myös maailman nopeiten.

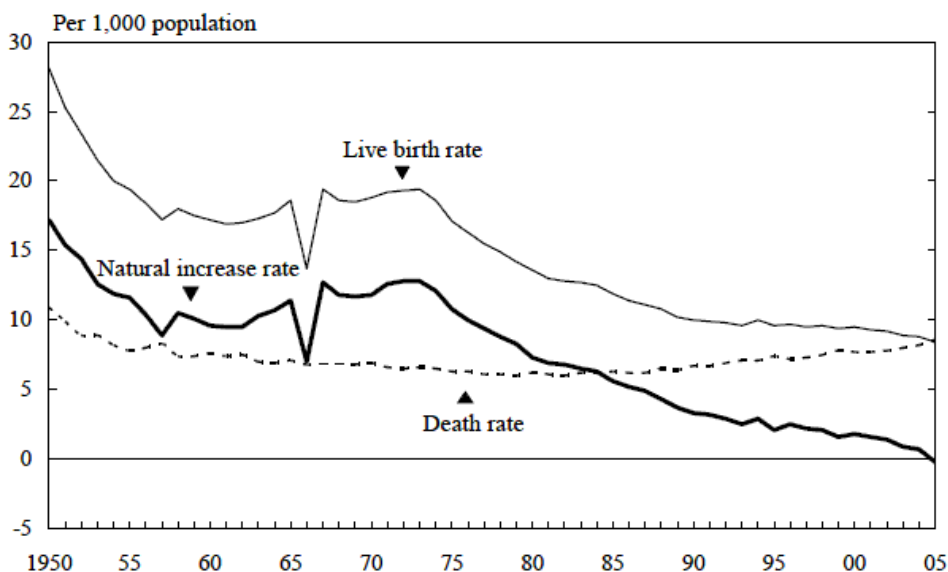
Figure 2.3
Changes in the Population Pyramid

Source: Statistics Bureau, MIC; Ministry of Health, Labour and Welfare.

Japanin väestö vähenee absoluuttisesti. Vaikka ihmisten elinikädote on noussut vuodesta 1947 kuusi kuukautta/v., niin kuolleiden määrä ohitti vuonna 2005 syntyvien lasten määrän. Kuolleisuus kasvaakin aina vuoteen 2030, jolloin suurten ikäluokkien elinkaari tilastollisesti päättyy.

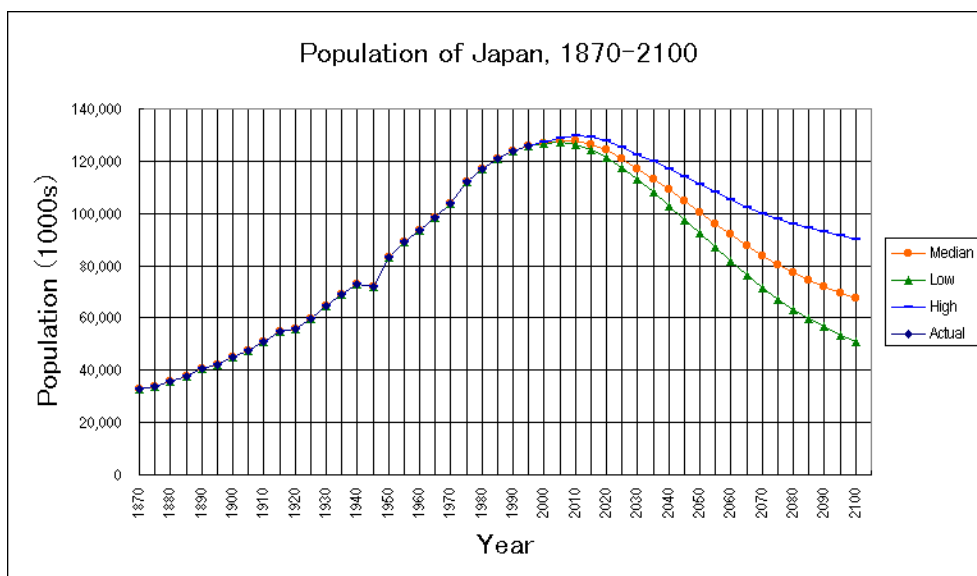
Figure 2.5
Natural Increase of Population

Source: Ministry of Health, Labour and Welfare.

Japanin väestö oli vuonna 2005 127.76 miljoonaa. Japanilaisten ikääntyminen jatkuu yhtäjaksoisesti vuoteen 2015 asti tasaantuen sen jälkeen joksikin aikaa. Vuodesta 2020 ikääntyminen jälleen kiihtyy. Vuonna 2030 väestön lasketaan vähenevän 14 prosenttiyksikköä eli lähes 18 miljoonalla. Vuonna 2030 Japanin väestö olisi enää 108 miljoonaa ihmistä (Fujimasa).

Jos väestökehityksessä ei tapahdu merkittäviä muutoksia tai käännöstä, niin vuonna 2050 Japanin väestö on vähentynyt vuoden 2000 tasosta 32.4 prosenttia eli lähes 41 miljoonalla.

Source: Statistic Bureau, MIC

Vuonna 2050 Japanin väestön määrä olisi nykykehityksen jatkuessa enää 85 miljoonaa ihmistä. Väestöstä olisi tällöin yli 65-vuotiaita hieman alle 40 prosenttia!

Vaikka Japanin hallituksen poliittiset puheet ovat keskittyneet siihen, että Japanin syntyvyttä olisi pikaisesti nostettava, ja että sosiaalipoliittisilla muutoksilla tulisi vahvistaa naisten ja lapsiperheiden asemaa, niin Japanin laskeva väestökehitys johtuu ensisijaisesti väestön kuolleisuuden kiihtyvistä kasvusta.

Asiaa *National Graduate Institute for Policy Studies* -tutkimuslaitoksessa selvittänyt väestötieteilijä professori *Iwao Fujimasa* korostaakin, että väestökehityksen muutoksen aiheuttaa ensisijaisesti Japanin nyt elossa olevan väestön ikärakenne. Nykyinen ikärakenne ja ihmisten vanheneminen synnyttävät tulevien vuosien kasvavan kuolleisuustrendin.

Matala syntyvyys ja kiihtyvä avioerojen lisääntyminen ovat Japanissa tänään sosiaalisesti ja poliittisesti niin syvälle juurtuneita trendejä, että syntyvyyden suhteen ei ole odotettavissa merkittävää tai nopeaa yhteiskunnallista muutosta. Kehitys suhteessa japanilaisten naisten asemaan ja itsenäisyyteen sekä sinkkukuluttuuriin ei luo myöskään edellytyksiä usean lapsen perheiden olemassaololle.

Japani kohtaakin ensimmäisenä maailman valtiona dramaattisen, nopean ja pitkäjäksoisen väestön alenemiskehityksen ja tästä seuraavan yhteiskunnallisen muutoksen. Ja koska useat Euroopan maat – kuten Saksa ja Suomi – seuraavat Japanin kaltaista kehityskaarta, on Japanissa syntyviä tulevaisuuden ratkaisuja ja poliittisia sekä sosiaalisia toimenpiteitä tärkeää ymmärtää sekä seurata.

Suuret ikäluokat

Vuosien 1947–1949 aikana syntyneellä *Dankai no Sedai* eli solmusukupolvella on sosiaalisesti ja henkisesti suuri merkitys Japanille.

Kun suuret ikäluokat tulivat työelämään, oli Japanin vuosittainen talouskasvu samalla tasolla mikä Kiinassa tänään eli 12–13 prosenttia. Kasvava talous ja laaja teollinen rakenne tarvitsivat paljon työntekijöitä: suurista ikäpolvista nousevat uudet työntekijät palkattiin saman tien vakituisiin sekä elinikäisiin työsuhteisiin. Isot teolliset yritykset kouluttivat ja panostivat laajasti uusiin työntekijöihinsä. Nousukausi ja yrityssamuraiden yrityskulttuuri sitoikin työntekijänsä yritysten tiukkaa turvallisuutta korostavaan normiin ja riippu-vuotta rakentavaan sosiaaliseen tiimi- ja tukiverkkoonsa.

Suurten ikäluokkien elämä ja parhaat vuodet osuivat Japanin hyvään yhteiskunnalliseen vaiheeseen. Ikäluokkien ollessa 1970- ja 1980-luvuilla 30–40-vuotiaita Japani eli ns. kulta-aikaansa (*Japanese Golden Age*). Japanista oli tullut yksi maailman nopeiten kehittynyt ja vaurastunein maa. Japani uhmasi 80-luvulla jo Yhdysvaltojen asemaa maailmassa sekä sen markkinakokoa. Japanilainen yhteiskunta ja työmaailma olivat solmusukupolvelle kulttuurisesti yhtenäinen, turvallinen ja kokemustasossaan ymmärrettävä.

Suuren ikäluokkien lapsenlapsi initoituu ikärituaalissa Shinto-temppelissa Tokiossa marraskuussa 2006.

Japanilaiset yritykset kohtaavat nyt tilanteen, jossa lyhyessä ajassa Japanin talousihmeen luonneista ihmisistä ja osajista merkittävä osa siirtyy eläkkeelle. Japanin työministeriön vuonna 2004 tekemän selvityksen mukaan kaksi kolmesta teollisesta yrityksestä pitää kokeneiden ja osaavien työntekijöiden ikääntymistä sekä eläkkeelle lähtö yhtenä keskeisimmistä tulevaisuuden ongelmistaan.

Suuri kylpyhuoneisiin ja talojen vedenhuoltojärjestelmiin keskittynyt yritys *Toto Ltd.* käynnisti viime vuonna laajan ohjelman, jossa kokeneiden työntekijöiden työprosessiosaamista taltioidaan ja siirretään digitaaliseen muotoon. *Mazda* muokkaa eläkkeelle lähtevien osaamista erilaisiksi manuaaleiksi ja *Nippon Steel* konsernin *Yawata Works* -tehtaalla luodaan nuorien, vasta pari kolme vuotta ammatissa toimineiden työntekijöiden ja kokeneiden seniorien paritiimejä, jotta osaaminen jäisi yhtiöön.

Japanissa 80 prosenttia teollisesta tuotannosta tapahtuu yrityksissä, joissa on alle 20 ihmistä töissä. Edessä oleva massaeläkelöityminen iskee näin ehkä pahiten PK-sektorille, jossa ei ole isojen yritysten keinoja osaamisen siirtoon digitaalisen taltioinnin tai koulutuksen myötä. Jo nyt on nähtävissä, että osaavan työvoiman katoaminen työmarkkinoilta on johtamassa laajoihin yritysten alasajoihin tai konkursseihin.

Uhka on tunnistettu ja Japanin hallitus käynnistikin pari vuotta sitten lainsäädännön kautta uudistuksia, joilla pyritään vähentämään suurten ikäluokkien eläkkeelle lähdön uhkia. Käyttöön on haettu kolme mallia:

- eläkeikää nostetaan 65 ikävuoteen
- poistetaan pakollinen eläkeikä kokonaan
- luodaan ”job continuing system”, jolla venytetään eläkkeellelähtöä

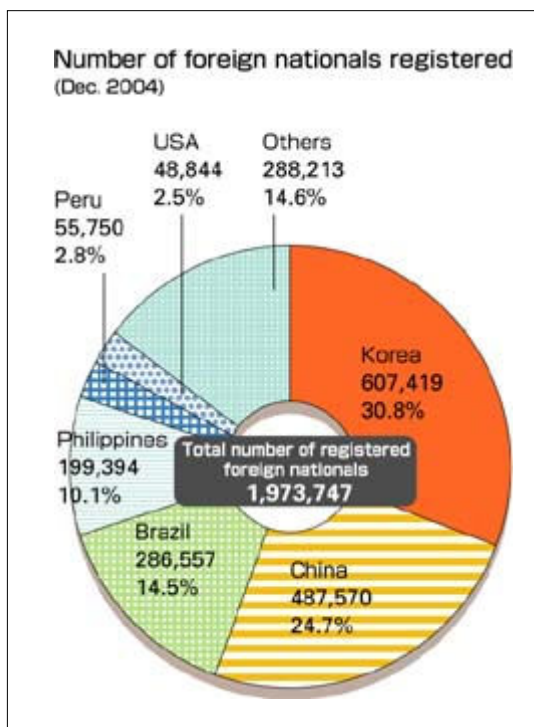
Hallitus on päättänyt nostaa alinta eläkeikää 65 vuoteen siten, että muutos astuu asteittain voimaan vuoteen 2013 mennessä. Tämä ei kuitenkaan ratkaise vuoden 2007 ongelmaa eikä edessä olevaa työvoimapulaa. Yritykset ovat pyrkineet taas itse jatkamaan työntekijöidensä työuraa vapaaehtoisilla järjestelyillä: työntekijän jäätyä eläkkeelle 60-vuotiaana, jatketaan heidän työsuhdettaan uudella sopimuksella. Ongelman muodostaa uudessa työsuhhteessa merkittävästi huonompi palkkataso verrattuna aiempaan palkkaan sekä Japanin työmarkkinoiden senioriteettiin perustuva työura ja palkkamalli.

Muita keinoja uhkaavaan työvoimapulaan on haettu laajan kotona pysyneen naisreservin saamisella töihin tai lisäämällä imigraatiota.

Naisten suhteen ongelmina ovat hyvin monimutkaiset vakituisesti työssäkäyvän mieskeskeisen työkuulttuurin veronmaksu-, bonus- ja eläketurvaongelmat, jotka eivät sovi naisille tyypillisiin päätöksäsuhteisiin.

Vaikea siirtolaiskysymys

Rajojen aukaisemista tai laajaa imigraatiota ei myöskään nähdä nopeana ratkaisuna ikääntyvän ja eläköityvän Japanin kasvavaan työvoimapulaan.

Source: Ministry of Justice, 2006

Japanissa asuu tällä hetkellä virallisesti 1.97 miljoonaa ulkomaalaista muodostaen vaivaiset 1.6 prosenttia Japanin koko väkiluvusta. Maassa asuu myös useita satoja tuhansia laittomia siirtolaisia ja maahanmuuttajia, mutta he työskentelevät pääosin rikollisten hallitsemilla aloilla kuten seksiteollisuudessa ja harmaan talouden rakennustoiminnassa.

Japanissa asuvilla ulkomaalaisilla hieman yli 40 prosentilla on vakituinen oleskelulupa ja pysyvä työviisumi. Muut maahanmuuttajat työskentelevät hyvien eriasteisten ja tarkasti rajattujen viisumikäytäntöjen alla. Samalla kun maahantulevien määrää on koko 2000-luvun systemaattisesti nostettu, on maahantulokriteerejä kiristetty ja tarkennettu terrorismin vastaisen sodan ja rikollisuuden estämisen perusteella.

Tapaamisessani marraskuussa 2006 Keio yliopiston työtalouden professori *Atsushi Seiken* kanssa korostui selkeästi, että imigraatio ei ole Japanille pysyvä ratkaisu edessä olevaan osaamis- ja työvoimapulaan. Maahanmuutto on Japanille myös hyvin vaikea kulttuurinen ja historiallinen kysymys, jota ei pystytä helposti käsittelemään. Pakolaisia Japani on vastaanottanut historiallisesti vähän: vuodesta 1982 vuoteen 2004 Japani on saanut vaivaiset 3544 pakolaishakemusta mutta ainoastaan 330 hakemuksista on näin vuosina virallisesti hyväksytty.

Tänään suurin osa Japanissa asuvista ulkomaalaisista työskentelee joko vähän koulutusta vaativissa suorittavissa työtehtävissä – tai esimerkiksi englanninkielen opettajina. Ongelmana on myös se, että Japaniin ei hakeudu ulkomaalaisia asiantuntijoita ja tutkijoita. Syinä tähän ovat matalat palkat ja haastava työkuulttuuri sekä kielitaidon puute.

Japani ei ole halunnut aktiivisesti avata työmarkkinoitaan ulkomaalaisille vaan myöntää mielellään kolmen neljän vuoden ”harjoittelija”-viisumeita usein miten Kiinasta tai Etelä-Koreasta tuleville työntekijöille, jotka sitten työllistyvät huonommilla palkka- ja sosiaalietuuksilla teollisiin yrityksiin. Ainoan poikkeuksen muodostaa vuonna 2005 tehty viisumiudistus, joka sallii filippiiniläisten sairaanhoitajien ja lääkärien helpotetun maahantulon.

Jotta Japanissa tällä hetkellä olemassa olevat ”kahdet työmarkkinat” voitaisiin tulevaisuudessa purkaa, tulisi Japanin professori Seiken mukaan radikaalisti muuttaa imigraatiopolitiikkaansa ja tavoitella eurooppalaista mallia, jossa vierastyövoimalle myönnetään yksiselitteiset työluvut ja taataan oikeudenmukaiset työ- ja eläketurva sekä riittävät sosiaaliset olot.

Supistuvan väestön haasteita taloudella

Edellä kuvatut Japanin demografiset muutokset heijastelevat väistämättömiä muutoksia tulevaisuudessa. Supistuva väestökehitys ja sen vaikutukset talouden kasvunäkymiin luovat japanilaisille psykologisen maiseman, jossa jatkuva kansantulon kasvu ei voi enää toimia vahvana kansallisen menestymisen eetosena.

Japanissa onkin käynnistynyt vielä suhteellisen marginaalinen mutta kiinnostava keskustelu siitä onko jatkuvan kasvun kansantalouden oikea ajattelumalli supistuvan väestökehityksen olosuhteissa. Onhan nopeasti vanhenevan ja väkiluvultaan pienenevän kansakunnan on mahdotonta ylläpitää jatkuvaa määrällistä talouskasvuun: väen vähetessä kulutus supistuu, investointeja on ohjattava uudestaan ja ylimääräistä tuotantoa joudutaan leikkaamaan.

Japanin tulevaisuuden uudelleen mallintamiseen on pyrkinyt mm. kansantaloustieteilijä professori *Akihiko Matsutani* National Graduate Institute for Policy Studies -instituutista, joka kirjassaan **Shrinking-Population Economics** (*Jinko Gensho Keizai no Atarashii Koshiki 2006*) problematisoi laajasti Japanin nyky-politiikkaa sekä nykyistä talousajattelua. Matsutani ennustaa, että Japanin bruttokansantulo alkaa supistua vuosittain 1.1 prosenttia vuodesta 2009 vuoteen 2020. Hiipuva kansantalouden ei kuitenkaan sinänsä muodosta suurta ongelmaa nopeasti pienenevän väestökehityksen tilanteessa, sillä rahaa tarvitaan nyky-elintason ylläpitämiseen tulevaisuudessa vähemmän.

Toisaalta IMF:n tutkijat Daniel Citrin ja Alexander Wolfson uskovat kesäkuun 2006 Finance & Development julkaisussa, että Japanin on mahdollista ylläpitää parin prosentin vakaata talouskasvua supistuvan väestökehityksen olosuhteissa. Jotta tämä tapahtuisi, tulisi japanilaisen yhteiskunnan laajasti muuttua ja avautua.

Matsutanin mukaan Japanissa vuonna 2005 alkaneella väestön vähenemisellä sekä ikääntymisellä on huomattavasti laajemmat vaikutukset yhteiskunnallisesti mitä tänään ymmärretään. Väestön nopea pieneneminen kriisiyttää jatkuvan määrällisen kasvun ja bruttokansantuotteen nostamiseen nojaavan talousajattelun. Pelkona on, että jos nykyinen yhteiskunnallinen ajattelu jatkuu muuttumattomana, niin tulevaisuudessa Japani hyytyy lähes toimintakyvyttömäksi valtioksi eikä kykene löytämään uusia toimintamalleja. Matsutani kuitenkin uskoo, että edessä olevat demograafiset realiteetit pakottavat Japania arvioimaan laajasti niin poliittisia, sosiaalisia kuin taloudellisia käytäntöjään.

Tutkijoiden mukaan Japanin talous tulee kohtamaan enemmän tai myöhemmin supistumisen vaiheen teki maan kulloinenkin hallitus minkälaista politiikkaa tahansa. Jos tätä ei tiedosteta – eikä uudisteta Japanin hallinto- ja talousjärjestelmää – vaarannetaan kansallinen hyvinvointi pitkällä tähtäimellä. Matsutani korostaa, että määrällisen kasvun ja kypsän markkinan tavaroita täynnä olevan arjen rinnalle tulee kehittää laaja elämän laatuun, sofistikoituneeseen kulutuskulttuuriin, lisääntyneeseen vapaa-aikaan ja hyvin korkeatasoisiin inhimillisiin palveluihin liittyvä kehitysprosessi.

Keskeisintä tulevaisuudessa on ylläpitää yhteiskunnan dynamiikkaa ja vitaliteettia vaikkakin talous supistuu. Supistuva kansantalous taas ei merkitse välttämättä yksilötason työn suoriutumisen huononemista. Vaikka kokonaistalous supistuu voi yksittäisten työntekijöiden tuottavuus ja tuotantoyksikköjen kannattavuus saman aikaisesti kehittyä ja kasvaa.

Tutkijat korostavat, että Japani on täysin kykenevä transformatioon että pystyy hallitsemaan uuden tilanteen luoman haasteen. Japanilaisen yhteiskunnan rakenteita tulisi laajasti ja kriittisesti tarkastella ja tutkia minkälainen julkinen toimintamalli sekä rakenne vastaa parhaiten supistuvan talouden ja ikääntyvän väestön luomaan todellisuuteen. Keskeistä on uusi ajattelu ja Japanin sosioekonomisen rakenteen kriittinen tarkastelu.

Yhtenä Japanin makromuutoksena on jo nyt nähtävissä kuinka yksityisen kuluttamisen rooli muodostuu yhä keskeisemmäksi muuttaen perinteistä hyvin investointikeskeistä talousajattelua. Teollisuudessa tällä hetkellä vallalla oleva ajatus kohdentaa massiivisia investointeja automaation ja robotiikan kehittämiseen korvaamaan ihmistyötä ja lisäämään tuotantoa ei ole kestävä. Teollisuuden ja tuotekehityksen tulisi keskittyä voimakkaasti uusien lisäarvoa tuottavien korkeatasoisempien tuotteiden ja palvelujen kehittämiseen. Määrällisiin tavoitteisiin ja pelkästään markkinaosuuksien kasvattamiseen tähtäävät strategiat eivät takaa jatkuvuutta eikä kannattavuutta pitkällä aikavälillä.

Tulevaisuudessa kulutus on Japanin taloudellista dynamiikkaa ja uusien markkinoiden syntyä ylläpitävä voima. Kuluttajatuotteiden ja palveluiden kehittämisen merkitys vahvistuvat samalla kun teollinen tuotanto siirtyy ympäröiviin Aasian halvemman työn maihin. Japanilaisilla yrityksillä on edessä oman liiketoimintaympäristön kriittinen tarkastelu ja siirtyminen uusiin liiketoimintamalleihin sekä – ympäristöihin.

Mainos metrossa marraskuussa 2006.

Kuvaillessaan Japanin tulevaa kehitystä AsiaTimesin artikkelitoimittaja *Yoel Sano* kirjoitti huhtikuussa 2006:

Japan's fate over the next 50 years looks set to be one of mild, even comfortable relative decline, rather than economic and financial disaster.

Väestötieteilijä *Toru Suzuki* Population and Social Security Research -instituutista uskoo, että yritettyään kaikkia keinoja selvittää supistuvan väestökehityksen haasteista, japanilaiset tulevat sallimaan laajaan sekä suurimittaisen siirtolaisuuden. Siirtolaisuutta hän ei kuitenkaan näe kasvua enää välttämättä synnyttävänä tekijänä ja kysyy:

It brings you to a very tough question, what is happiness? Can we be happy without economic growth?